

Západočeská univerzita v Plzni

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

Morfologické prostředky v jazyce Postily Jana Rokycany

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Pavla Žatková

Český jazyk se zaměřením na vzdělávání

Vedoucí práce: PhDr. Eva Pasáčková, CSc.

Plzeň, Duben 2012

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni, 27. dubna 2012.

.....

Tímto bych chtěla poděkovat PhDr. Evě Pasáčkové CSc. za věcné připomínky a rady, individuální přístup a hodně věnovaného času. Dále bych chtěla vyjádřit vděčnost své rodině, která mě podporovala po celou dobu studia a bez jejíž pomoci a poskytnutého zázemí bych práci na toto téma nemohla zpracovat.

OBSAH

1	ÚVOD	7
2	JAN ROKYCANA	9
2.1	Postila.....	10
3	DEKLINACE	11
3.1	Deklinace jmenná.....	12
3.1.1	<i>Vokální deklinace</i>	12
3.1.1.1	Deklinace o-kmenová	13
3.1.1.2	Deklinace jo-kmenová	14
3.1.1.3	Deklinace ъjo-kmenová	15
3.1.1.4	Deklinace u-kmenová	16
3.1.1.5	Deklinace a-kmenová.....	17
3.1.1.6	Deklinace ja-kmenová	18
3.1.1.7	Deklinace ъja-kmenová.....	19
3.1.1.8	Deklinace i-kmenová	20
3.1.2	<i>Konsonantické deklinace</i>	21
3.1.2.1	Deklinace nt-kmenová	21
3.1.2.2	Deklinace v-kmenová	22
3.1.2.3	Deklinace n-kmenová	23
4	SUBSTANTIVA	24
4.1	Kmeny vokální	24
4.1.1	<i>O-kmen</i>	24
4.1.1.1	Maskulina neživotná	25
4.1.1.2	Maskulina životná.....	26
4.1.1.3	Neutra.....	28

4.1.2	<i>Jo-kmen</i>	29
4.1.2.1	Maskulina neživotná	30
4.1.2.2	Maskulina životná	30
4.1.2.3	Neutra	31
4.1.3	<i>ɔjo-kmen</i>	32
4.1.4	<i>U-kmen</i>	34
4.1.5	<i>A-kmen</i>	34
4.1.6	<i>Ja-kmen</i>	35
4.1.7	<i>ɔja-kmen</i>	36
4.1.8	<i>I-kmen</i>	36
4.2	Kmeny konsonantické	38
4.2.1	<i>Nt-kmen</i>	38
4.2.2	<i>V-kmen</i>	38
4.2.3	<i>N-kmen</i>	39
5	ZÁVĚR	40
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ	42
	PŘÍLOHY	43
	SEZNAM SLOV (strana/řádka)	44
	RESUMÉ	49

1 ÚVOD

Doba husitská sehrála v českých zemích velice důležitou roli. Nejen na poli politickém či sociálním, nýbrž i v oblasti jazykové. Nejzásadnější proměnou prošel český jazyk v době husitství za doby Mistra Jana Husa, tedy ve 2. polovině 14. století. Jan Hus byl mnohým inspirací. Jedním z jeho následovníků byl Jan Rokycana, pro mnohé možná nevýrazná osobnost v českých dějinách.

Téma bakalářské práce jsem si vybrala na základě střetu dvou zájmů. Historické vědy společně s jednou z nejsložitějších jazykovědných disciplín, a to morfologií, daly vzniknout tématu z jedné vývojové etapy českého jazyka.

Cílem práce je přiblížení staročeského jazyka v době 15. století. Existují autoři, jazykovědci, kteří se staročeštinou zabývali. Dokázali popsat jeho stav, tak jak v literárních dílech vypadal. Jedná se ovšem o jakousi normu, celkový stav jazyka na území českých zemí. Jakou měl podobu jazyk na jednotlivých územích? Najednou vše popsat nelze. Zaměřím se tedy na jednu určitou oblast. Jelikož jsou mým rodným městem západočeské Rokycany, byla volba materiálu jasná. Hlavním cílem práce je dokázat, zda se na území západních Čech v době 15. století promítalo nářečí do literárního jazyka. Mluvený a psaný jazyk jsou dvě rozdílné formy. Předpokládám, že jako je tomu dnes, tak i ve starších dobách byly tyto dva typy rozlišovány. Zatímco v mluveném jazyce mohou převládat nářeční prvky daného území, v jazyce psaném výskyt nářečních prvků nepředpokládáme. K analýze jsem vybrala nejznámější dílo Jana Rokycany. Postila je velice rozsáhlá práce, a tak jsem vybrala jednu kapitolu, a to *Čtení svatého Lukáše v druhé kapitole*.

Základem bude analýza vybrané části Postily, a jelikož je morfologie velice obsáhlá disciplína, rozhodla jsem se omezit práci na deklinační systém substantiv. Po nastudování problematiky staročeského deklinačního systému provedu analýzu všech substantiv vyskytujících se v textu. Úvodem práce přiblížím v krátkosti osobnost Jana Rokycany a jeho dílo. Dále v teoretické části bakalářské práce popíši stav staročeského jazyka tak, jak jej zaznamenali lingvisté. Jedná se tedy o popisovanou normu staročeského jazyka. V praktické části pak popíši stav jazyka. Zaměřím se na to, jakou měl podobu v polovině 15. století v literárním díle Jana Rokycany. Pokud naleznu odchylky, pokusím se je vysvětlit a zařadit. Určím, zda se jedná o možné nářeční prvky či

o lingvisty popisované normativní odchylky. Nakonec bych měla být schopna říci, zda zasahují nářeční prvky do literárního jazyka 15. století u západočeského autora.

K teoretické části není k dispozici příliš mnoho publikací. Budu vycházet převážně z *Historické mluvnice češtiny* od jazykovědců Arnošta Lamprechta, Dušana Šlosara, Jaroslava Bauera a *Historické mluvnice české* od Václava Vážného. Tyto i další publikace jsou uvedeny na konci práce v seznamu užití literatury.

2 JAN ROKYCANA

Jan z Rokycan se narodil roku 1397 do prosté rodiny kováře. Proto, že vyrůstal v západočeských Rokycanech, se dostal do povědomí s přídomkem Rokycana. Již v raném věku odešel do Prahy, kde byl žákem mistra Jakoubka ze Stříbra. Roku 1415 složil zkoušky a stal se bakalářem. V roce 1418 byl povolán k církevnímu sboru do Kostnice. Byl vysvěcen na kněze a proslul jako kazatel, čerpající z učení Mistra Jana Husa. Pověst si zjednal brzy jako vážený řečník. Rychle rostla Rokycanova obliba u lidu. Roku 1426 se stal farářem v pražském Týnském chrámu. Rok poté byl zvolen *správce duchovenstva strany pod obojí*. Jeho studium pokračovalo, takže mohl roku 1428 složit magisterské zkoušky. Po dosažení magisterského titulu byl zvolen učitelem na vysokých školách Pražských a následně dokonce rektorem. (Kozák, s. 7-9)

Žil v době husitských válek a jeho život se od těchto událostí odvíjel. Celý život zasvětil šíření Husových kázání, boji s církví o uznání českého kališnictví. Církev římská ani císař Zikmund nebyli přijímání podobojí nakloněni. Všemohně se snažili s českým lidem vyjednávat, samozřejmě ve vlastní prospěch. V tom hrál významnou roli právě Jan Rokycana. A tak se setkával na jedné straně s uznáním a milováním od lidu českého a na straně druhé s nenávistí církve římské. Za svá snažení, za boj o uznání kališnictví byl na zemském sněmu zvolen za arcibiskupa, ovšem nikdy nebyla tato volba schválena papežem ani Basilejským koncilem. Papež sliboval Rokycanovi zvolení, za podmínky, že se vzdá kalicha. K tomu samozřejmě Rokycana nepřistoupil. Po konci vlády císaře Zikmunda, český národ zvolil za svého krále Jiřího z Poděbrad, který byl vychováván v duchu husitského odboje a snažil se tedy hájit Jana Rokycanu a celý český národ před církví.

Když to konečně vypadalo, že se vše začíná obracet k lepšímu, že se národu splní jeho přání, mistr Jan Rokycana zemřel. Neznámý letopisec napsal: „*Léta božího 1471 na den sv. Petra na stolici povýšení (22. února) zemřel jest mistr Jan Rokycana, volený arcibiskup pražský, skrze kteréhož milý Bůh veliké a spasitelské věci působil a zůstavil věrným Čechům.*“ (Kozák, s. 23)

Nemůžeme vynechat Rokycanovu literární produkci. Jeho dílo se řadí mezi nejrozsáhlejší svého druhu ve středověku v Čechách. Jedná se o přibližně 50 položek, z čehož většina je psána latinsky a jen málo spisů je v českém jazyce. Nejvíce psal

polemiky proti katolíkům a další velkou část jeho tvorby tvoří monumentální postily a další výklady biblických knih. (Boubín a Zachová, s. 17) Právě česká Postila, která slouží jako podklad mé bakalářské práce, je nejnámějším dílem Jana Rokycany.

Za zmínku stojí další jeho díla, a to *Výklad na evangelium Lukášovo* a *Výklad na evangelium sv. Jana*. Výklad na evangelium Lukášovo je stejně jako Postila psán českým jazykem, naproti tomu Výklad na evangelium sv. Jana je dílo latinské. (Gelbič, Sabolčák, Motyčka, online)

2.1 Postila

Dílo tvoří souhrn kázání Rokycanových. Odráží se v ní mistrovo smýšlení o situaci v českých zemích. Existuje mnoho rukopisů. Má práce vychází z vydání 1. dílu od Františka Šimka z roku 1928. Vydáno bylo nákladem komise pro vydávání pramenů českého hnutí náboženského ve stol. 14. a 15., zřízené při české akademii věd a umění v Praze.

Rokycana se zabývá otázkami příčin úpadku křesťanského života. Úvahy o výchování českého lidu, o poměru pohlavním a o stavech světských atd. jsou součástí Rokycanových výkladů. Od šlechty až po sedláky, všude přetrvává hřích, i když selský lid se více stará o svou spásu. Zabývá se také otázkou práva a soudů. (Hrubý, s. 68, 96) Můžeme tedy vidět všestrannost Rokycanových kázání. Nejde o pouhý soubor kázání o slově božím, nýbrž dotýká se otázek světského života, samozřejmě vše v duchu víry.

TEORETICKÁ ČÁST

3 DEKLINACE

Deklinace neboli skloňování je flexí jmenných tvarů v tom nejširším slova smyslu. Deklinaci podléhají substantiva, adjektiva, pronomina a numeralia. Jména jsou tvořena **kmenem** (společným základem) a liší se od sebe **koncovkami** př. žen-ám, kde žen- představuje kmen a -ám představuje koncovku. Pro snadnější určování se ustálila v každém kmeni určitá jména, která nazýváme vzory. Deklinace vyjadřuje určité významy, jež rozdělujeme do třech kategorií. Jde o **pád, číslo a jmenný rod**. (Trávníček, s. 281)

Ve staré češtině bylo sedm **pádů**, stejně jako je tomu dnes. Sedm pádů ovšem nikdy neznamenalo přítomnost sedmi různých tvarů u stejného jména ani vzoru. Původně měla čeština trojí **číslo**: singulár, plurál a duál. Duál byl založen na párovosti, během 15. století upadal a od 17. století vymizel úplně. Do nové češtiny se pozůstatky duálových tvarů zachovaly, a to u slov jako např. *oči*. V obecné češtině je lze spatřit v instrumentálu plurálu v koncovce *-ma*. (Vázný, s. 5-6) Kategorie **rodu** bylo užito ke zdůraznění vztahů slov ve větě. Důležitost kategorie rodu neustále sílila, a to způsobovalo postupné a výrazné změny ve jmenné deklinaci. U kategorie rodu dále hovoříme o životnosti a neživotnosti, kterou vyjadřují tvary koncovek u jmen mužských. (Lamprecht, s. 133-134)

Podle podoby tvarů a povahy slov dělíme deklinaci na jmennou, zájmennou a složenou neboli adjektivní. Předmětem mojí práce jsou substantiva, proto blíže představím deklinaci jmennou.

3.1 Deklinace jmenná

Podle původního kmenového zakončení dělíme jmennou deklinaci na samohláskovou (vokalicou) a souhláskovou (konsonantickou). K deklinaci jmenné řadíme substantiva, jmenné tvary adjektiv (*stár, mlád* apod.), některé číslovky (*čtyři* apod.). Nejvýznamnější z vokalických deklinací byly o-kmeny, u-kmeny, a-kmeny a i-kmeny. U konsonantických deklinací se jednalo o n-kmeny, nt-kmeny, r-kmeny, s-kmeny a t-kmeny. (Lamprecht, s. 138)

Ovšem postupným vývojem některé kmenové deklinace vymizely úplně nebo se vlivem důležitosti rodového významu přetvořily. Zvláště z konsonantických deklinací se do novočeského stavu dochoval pouze nt-kmen se vzorem *kuře*. U kmenů vokalických se původní o-kmeny a u-kmeny rozštěpily vlivem rodu na maskulina a neutra. Zároveň se většina kmenů zmnožila a rozdělila na měkké a tvrdé (viz tabulka č. 1).

3.1.1 Vokalicé deklinace

Jmenný kmen končí u vokalických deklinací na samohlásku, např. *duše*. (Vážný, s. 14) Do vokalických deklinací patří o-kmeny, které se za dob uplatňování gramatického rodu rozdělily na kmeny neuter a maskulin a následně v praslovanštině dále na o-kmeny a jo-kmeny neuter a o-kmeny a jo-kmeny maskulin. Dále k této deklinaci řadíme u-kmeny, které se rozštěpily podle rodu na u-kmeny neuter a maskulin. V praslovanském období se maskulina u-kmenová rozdělila na u-kmeny a ju-kmeny, z čehož se do pračeského jazyka dochovaly pouze u-kmeny. Další skupinou jsou a-kmeny, rozdělené v praslovanském jazyce na a-kmeny a ja-kmeny (oba kmeny rodu feminin). Předposlední skupinu tvoří i-kmeny, dělí se podle rodu na feminina a maskulina.

3.1.1.1 Deklinace o-kmenová

Ve staročeském jazyce existovaly tyto typy o-kmenů: o-kmen maskulin (vzor **chlap**) a o-kmen neuter (vzor **město**).

Pračeské sklonění o-kmenového typu chlap:

Singulár	Plurál	Duál
1. chlap	1. chlapi	4., 5. chlapa*/stč. chlapy
2. chlapa	2. chlap/-óv	2., 6. chlapú
3. chlapu	3. chlapóm	3., 7. chlapoma
4. chlap/-a	4. chlapy	<i>Pozn. Nedoložené tvary jsou označovány *.</i>
5. chlape	5. chlapi	
6. o chlapě	6. o chlapiech	
7. chlapem	7. chlapy	

Pračeské sklonění o-kmenového typu město:

Singulár	Plurál	Duál
1. město	1. města	1., 4., 5. městě
2. města	2. měst	2., 6. městú
3. městu	3. městóm	3., 7. městoma
4. město	4. města	
5. město	5. města	
6. o městě	6. o městiech	
7. městem	7. městy	

V historické době se ustálila kategorie rodu, a to rozdělilo původně jednotný o-kmen na dvě skupiny: maskulina a neutra. Dalším důležitým krokem bylo prosazení principu životnosti, který způsobil rozdělení maskulin na dvě skupiny. Historická mluvnice češtiny uvádí, že nejprve zapříčinil změnu tvaru akuzativu, a to z důvodu větné stavby. Funkce subjektu a objektu nebyla dána slovosledem, a tudíž věta mohla mít dva významy. Aby se tomuto jevu zabránilo, vznikl u maskulin životných nový tvar akuzativu, přejatý z tvaru genitivu. Naproti tomu akuzativ maskulin neživotných zůstal shodný s tvarem nominativu. K dalšímu rozlišení posloužily tvary koncovek u-kmenových. V genitivu singuláru maskulin životných a několika maskulin neživotných zůstala původní o-kmenová koncovka -a, naproti tomu většina maskulin neživotných převzala u-kmenovou koncovku -u. Tvary u-kmenové neposloužily ovšem pouze v tvaru

genitivu u maskulin neživotných. Již ve staroslověštině zanikla původní o-kmenová koncovka -om v instrumentálu singuláru, na jejím místě se totiž ustálila u-kmenová koncovka -em. Do nominativu plurálu pronikla ve staročeštině u-kmenová koncovka -óv, která následně podlela hláskovým změnám *ó > uo > ů*. Zvláštní skupinou jsou substantiva na *-janin*, *-tel* a *-ar'*. Tato substantiva si uchovala z historické doby některé tvary původní konsonantické. Jde o zakončení nominativu plurálu, kde se udržela koncovka -é. Ostatní tvary se vyrovnaly s deklinacemi o-kmenovými a jo-kmenovými. (Lamprecht, s. 141-143, 149)

Do dnešní doby se střední o-kmeny dochovaly se vzorem **město**, mužský staročeský vzor chlap nechal vzniknout po rozdělení maskulin na životná a neživotná dvojí paradigma. Dnes tedy máme vzor **pán** pro maskulina životná a pro maskulina neživotná je funkční vzor **hrad**.

3.1.1.2 Deklinace jo-kmenová

V době praslovanské vznikla skupina substantiv odvozená od o-kmenů. Některá o-kmenová slova připoutala ke kořeni hlásku *-j-*, a tak vznikla deklinace jo-kmenová. (Lamprecht, s. 145) Do jo-kmenové skupiny řadíme maskulina (vzor **oráč**) a neutra (vzor **moře**).

Pračeské sklonění jo-kmenového typu oráč:

Singulár	Plurál	Duál
1. oráč	1. oráči	1., 4., 5. oráčě
2. oráčě	2. oráč	2., 6. oráčů
3. oráču	3. oráčóm	3., 7. oráčoma (-ěma)
4. oráč/-ě	4. oráčě	
5. oráču (otče)	5. oráči	
6. o oráči	6. o oráčích	
7. oráčem	7. oráči	

Pračeské sklonění jo-kmenového typu moře:

Singulár	Plurál	Duál
1. moře	1. mořě	1., 4., 5. moři
2. mořě	2. moří	2., 6. mořú
3. mořu	3. mořóm	3., 7. mořoma
4. moře	4. mořě	
5. moře	5. mořě	
6. o moři	6. o mořích	
7. mořem	7. moři	

Stejně jako tomu bylo u o-kmenů, prosadil se i u této deklinace princip životnosti u maskulin. Maskulina životná převzala koncovku tvaru genitivu singuláru a maskulina neživotná si ponechala nulovou koncovku tvaru nominativu singuláru. Oproti o-kmenům nebyl ovšem vliv u-kmenové deklinace tak velký. Genitiv singuláru měl tedy u obou gramatických rodů zakončení -ě, které prošlo dále hláskovou změnou $\text{ě} > \text{e}$. Dalším případem využití u-kmenové deklinace je koncovka -ovi v dativu singuláru, jež se v důsledku vyrovnávání dativu-lokálu rozšířila právě na tvar lokálu singuláru. (Lamprecht, s. 146)

Do novočeštiny zůstal pro střední jo-kmeny vzor **moře**, naopak mužský staročeský vzor **oráč** se rozdělil vlivem prosazení životnosti-neživotnosti na dvojí paradigma. Máme vzor **muž** pro maskulina životná a pro maskulina neživotná funkční vzor **stroj**.

3.1.1.3 Deklinace ѣjo-kmenová

Jedná se o další odnož o-kmenové deklinace. Tentokrát je skupina odvozena od jo-kmenů, které měly před kmenotvornou skupinou **-ь**. Ve staročestně existovaly ѣjo-kmeny maskulin a neuter. Tvary maskulin postupně zanikly. Substantiva rodu mužského, která si ponechala v nominativu plurálu koncovku **-í**, přešla k neutrum a ostatní změnila deklinaci přeměnou podoby slova (např. **hřebí** > **hřebík**). U neuter zůstal původní kmen zachován. (Lamprecht, s. 154) V textu je zastoupen pouze ѣjo-kmen neuter (vzor **znamenie**).

Pračeské sklonění ъjo-kmenového typu znamenie:

Singulár	Plurál	Duál
1. znamenie	1. znameňá → znamenie	znamení
2. znameňá → znamenie	2. znamení	znameňú
3. znameňú → znamení	3. znamením	znameníma
4. znamenie	4. znameňá → znamenie	<i>Pozn. Nedoložené tvary jsou označeny *.</i>
5. znamenie	5. znameňá → znamenie	
6. o znamení	6. o znameních	
7. znamením	7. *znamení → znameními	

U ъjo-kmenové deklinace se výrazně projevují hláskové změny. Nejvýraznější změnou jsou přehlásky u genitivu a dativu singuláru a u nominativu, akuzativu a vokativu plurálu. Ve tvarech genitivu singuláru a nominativu, akuzativu a vokativu plurálu došlo v historickém vývoji ke změně á > ie. Ve tvaru dativu singuláru proběhla přehláska ú > í. Častou změnou, která ve vývoji jazyka probíhala u této deklinace, je monoftongizace ie > í, které podléhala některá substantiva ve tvarech nominativu, genitivu a akuzativu singuláru. V plurálových tvarech docházelo k monoftongizaci u nominativu a akuzativu. O tvaru lokálu singuláru můžeme dle Vážného říci: „Zvratnou analogií bývá v pozdějších textech *-ie místo -í.*“ (Vážný, s. 49).

Jde o velice nestabilní typ deklinace, jelikož hláskové změny probíhaly v průběhu celého vývoje, a to u každého substantiva v různou dobu. Ne u všech substantiv proběhly všechny řečené změny. Deklinace ъjo-kmenová přetrvávala do novočeštiny ovšem se změnou vzoru (**stavení**).

3.1.1.4 Deklinace u-kmenová

Deklinace u-kmenová zahrnovala substantiva rodu mužského. V historické době tvořila úzkou skupinu slov, a proto se do nové češtiny nedochovala. Ovšem některé tvary si slova ponechala i po přechodu k jiným deklinačním typům. (Lamprecht, s. 150)

Pračeské sklonění u-kmenového typu syn:

Singulár	Plurál	Duál
1. syn	1. synové/synove	1., 4., 5. syny
2. synu	2. synův → synuo(v) → synů(v)	2., 6. synovu*
3. synovi	3. synem*	3., 7. synma*
4. syn/-a	4. syny	<i>Pozn. Nedoložené tvary jsou označovány *.</i>
5. synu	5. synové/synove	
6. o synu	6. o synech	
7. synem	7. synmi*	

Již okolo r. 1300 nebyla tato deklinace brána jako funkční samostatný deklinační typ. U-kmeny splynuly s o-kmeny a vytvořily tak v některých pádech dubletní tvary o-kmenů. (Vážný, s. 70) Nejvýraznějším zachovaným tvarem je koncovka -u v genitivu singuláru, která se prosadila u o-kmenové deklinace některých maskulin neživotných. V nominativu plurálu se ustálila vedle koncovky -i u některých maskulin životých deklinace o-kmenové koncovka -ové, a to bez jakékoli diferenciaci až do národního obrození. Od té doby mají zakončení -ové pouze jména osobní nikoli živočišná. (Lamprecht, s.142)

3.1.1.5 Deklinace a-kmenová

K a-kmenové deklinaci patří tvrdá feminina. Pro a-kmeny feminin je funkční vzor **žena**. (Vážný, s. 53-54)

Pračeské sklonění a-kmenového typu žena:

Singulár	Plurál	Duál
1. žena	1. ženy	1., 4., 5. ženě
2. ženy	2. žen	2., 6. ženú
3. ženě	3. ženám	3., 7. ženama
4. ženu	4. ženy	
5. ženo	5. ženy	
6. o ženě	6. o ženách	
7. ženú → ženau → ženou	7. ženami	

Dříve se do této skupiny řadila i maskulina končící na -a (vzor **vladyka**), která ve 14. století zpravidla přestoupila podle svého přirozeného rodu k deklinačním typům maskulin životných. Tak vznikl dnešní deklinační typ se vzorem **předseda**. V procesu utváření deklinačních typů až do doby nového jazyka českého, proběhla u feminin a-kmenů jediná změna. V instrumentálu singuláru se diftongizovalo původní *ú* > *au* > *ou*. Jinak se a-kmeny do nové češtiny dochovaly, a to i s tímto původním vzorem **žena**. (Marešová, s. 42)

3.1.1.6 Deklinace ja-kmenová

Substantiva ja-kmenová mají ve velké části tvary shodné s a-kmeny. Vznikla tak, že některá a-kmenová substantiva připnula před koncovku hlásku *-j-*. Jsou tedy hláskovou obměnou a-kmenů. Větší rozdíly tyto dva deklinační typy nabyly hlavně hláskovými změnami *a* > *ě* > *e*, jako je tomu např. u nominativu singuláru *duša* = *žena* > *dušě* = *žena*. Ja-kmenová deklinace se dělila na měkká feminina a maskulina. Ve 14. století ovšem všechna maskulina postupně přešla podle svého přirozeného rodu k mužským o-kmenům. (Trávníček, s. 313, 315-316) Přizpůsobila se nové deklinaci, a tak ztratila původní koncovku *-ě* (vzor **panošě**). Ve staročeštině zůstala tedy feminina se vzorem **dušě**.

Pračeské sklonění ja-kmenového typu *duša*:

Singulár	Plurál	Duál
1. <i>duša</i> → <i>dušě</i> → <i>duše</i>	1. <i>dušě</i> → <i>duše</i>	1., 4., 5. <i>dušě</i>
2. <i>dušě</i> → <i>duše</i>	2. <i>dúš</i> → <i>duší</i>	2., 6. <i>dušú</i>
3. <i>duši</i>	3. <i>dušám</i> → <i>dušiem</i> → <i>duším</i>	3., 7. <i>dušama</i> → <i>dušěma</i>
4. <i>dušu</i> → <i>duši</i>	4. <i>dušě</i> → <i>duše</i>	
5. <i>duše</i>	5. <i>dušě</i> → <i>duše</i>	
6. o <i>duši</i>	6. o <i>dušách</i> → <i>dušiech</i> → <i>duších</i>	
7. <i>dušú</i> → <i>duší</i>	7. <i>dušami</i> → <i>dušěmi</i> → <i>dušemi</i>	

Jak vidíme v tabulce, proběhlo v ja-kmenové deklinaci mnoho hláskových změn. V nominativu singuláru to byla změna *a* > *ě* > *e*. Podobně tomu bylo u tvaru genitivu singuláru, kde proběhla změna *ě* > *e*. V akuzativu singuláru došlo k přehlásce *u* > *i*, stejně

je tomu u tvaru instrumentálu singuláru, i když s rozdílem v délce samohlásek $ú > í$. Tvar nominativu plurálu se zcela shoduje s tvarem genitivu singuláru ($ě > e$). Původní ja-kmenový tvar s nulovou koncovkou přejal nové zakončení $-í$ od i-kmenové deklinace. V tvaru dativu plurálu docházelo k postupné hláskové změně $á > ie > í$, což utvářelo koncovky $-ám > -iem > -ím$. V akuzativu a vokativu plurálu došlo ke změně $ě > e$, jako tomu bylo u genitivu singuláru. Lokál plurálu prošel stejnou změnou jako dativ plurálu ($á > ie > í$), ale s jinými koncovkami $-ách > -iech > -ich$. Změna tvaru instrumentálu plurálu byla hláskového charakteru, a to stejného jako u nominativu singuláru $a > ě > e$. Tak utvořila zakončení $-ami > -ěmi > -emi$. (Lamprecht, s. 157) Všechny tyto změny dříve či později proběhly s pravidelností u všech substantiv ja-kmenové deklinace.

3.1.1.7 Deklinace ъja-kmenová

Deklinace ъja-kmenová vznikla v pračeském období stažením kmenotvorné skupiny s koncovou samohláskou. Dětila se na deklinaci feminin a maskulin. Maskulina typu **sudí** přešla buď k deklinaci nt-kmenové nebo k deklinaci měkké složené. U feminin typu **laní** tomu bylo podobně, také substantiva přešla k různým deklinačním typům. Často změnila při přechodu svoji podobu (př. prادلí → pradelna). Tak tomu bylo i u původního vzoru laní → laň. (Lamprecht, s. 159-160)

Pračeské sklonění deklinačního typu laní:

Singulár	Plurál	Duál
1. laní	1. lanie → laní	1., 4., 5. laní
2. lanie → laní	2. laní	2., 6. laňú
3. laní	3. laňám → laniem → laním	3., 7. laňáma → laniema
4. laňú → laní	4. lanie → laní	
5. laní	5. lanie → laní	
6. o laní	6. o laňách → laniech → laních	
7. laňú → laní	7. laňámi → laniemi → laními	

Zvláštní skupinu tvoří kolektiva *bratřie* a *kněžie*. Používalo se jich jako náhrady duálu a plurálu slov *bratr* a *kněz*. Většinou mívala atribut ženský (př. *milá bratřie*), ale

vyskytovala se i s atributem plurálovým (př. *milí bratřie*). Vidíme tedy, že substantiva byla chápána i jako plurálová. Tak vznikly nové tvary podle deklinace složené a zanechaly se pouze tvary, které se s nimi shodují hláskově. (Trávníček, s. 320)

3.1.1.8 Deklinace i-kmenová

V historické době se dělila na deklinaci maskulin se vzorem **gost'** (stč. host) a deklinaci feminin se vzorem **kost'** (stč. kost). V instrumentálu singuláru a nominativu plurálu došlo k diferenciaci. Zatímco později zaniklá mužská deklinace si v těchto pádech ponechala původní i-kmenový tvar, ženská deklinace převzala ja-kmenovou příponu **-ú**. Vlivem prosazování kategorie rodu, přešla maskulina k deklinačním typům podle daného rodu. (Lamprecht, s. 161)

Pračeské sklonění deklinačního typu **kost'**:

Singulár	Plurál	Duál
1. kost' → kost	1. kosti	1., 4., 5. kosti
2. kosti	2. kostí	2., 6. kost'ú
3. kosti	3. kostem	3., 7. kostma
4. kost' → kost	4. kosti	
5. kosti	5. kosti	
6. o kosti	6. o kostech	
7. kost'ú → kost'í	7. kostmi	

Tvar instrumentálu singuláru podlehl hláskové změně **ú > í**, jinak si všechny tvary dochovaly původní zakončení až do novočeštiny. Ve vývoji českého jazyka prokazuje i-kmenová deklinace vysokou produktivitu. Působila silně na substantiva ja-kmenová a naopak určitému vlivu ja-kmenové deklinace podléhala. Již od 14. století jsou dokládána substantiva i-kmenová s tvary deklinace ja-kmenové. Tento proces nechal později vzniknout nejmladší deklinaci podle vzoru **píseň**. I-kmeny maskulin měly zpočátku zcela shodné tvary s i-kmeny feminin, ovšem postupně přijaly v instrumentálu singuláru o-kmenovou koncovku **-em**. (Vážný, s. 74-75) Jediným tvarem rodu mužského, který se dochoval do dnešní doby, je tvar nominativu plurálu u slov *lidé* a *hosté*. Jinak deklinace typu i-kmenů maskulin zcela zanikla.

3.1.2 Konsonantické deklinace

Deklinace konsonantické již v praslovanském jazyce výrazně upadaly. Během vývoje jazyka z větší části zcela zanikly. Většina substantiv přešla k deklinacím vokalickým a ze svých původních zakončení si skoro žádné nedochovala. Mezi později zaniklé konsonantické deklinace patřily n-kmeny, které se dělily na maskulina (vzor **kámen**) a neutra (vzor **rámě**). Dalšími konsonantickými typy byly s-kmeny (vzor **nebe**), r-kmeny (vzor **máti**), t-kmeny (vzor **loket**) a v-kmeny (vzor **svekrev**). Jediná nt-kmenová deklinace se dochovala do novočeštiny, a to i s původním vzorem **kuřě**. (Vážný, s. 81-82) Společné všem konsonantickým deklinacím byly tvary genitivu a lokálu singuláru, zakončené na *-e*, tvary dativu singuláru s koncovkou *-i*, nominativ plurálu se zakončením *-e* a tvar genitivu plurálu bez koncovky. (Lamprecht, s. 166) Nyní přiblížíme deklinace, které mají v námi rozebíraném textu zastoupení.

3.1.2.1 Deklinace nt-kmenová

K nt-kmenové deklinaci původně patřila skupina substantiv, která svým významem zastupovala mláďata živých tvorů. Zahrnovala tedy velký počet substantiv, a proto se dokonce oproti ostatním konsonantickým deklinačním typům rozšířila. Protože se stala produktivní, udržela si tím místo v českém deklinačním systému. Jako paradigma se ustálil vzor **kuřě**, který se udržel až do novočeštiny. (Vážný, s. 82)

Pračeské sklonění deklinačního typu kuřě:

Singulár	Plurál	Duál
1. kuřě → kuře	1. kuřata	1., 4., 5. kuřětě
2. kuřete → kuřete	2. kuřat	2., 6. kuřatú
3. kuřěti → kuřeti	3. kuřatóm → kuřatuom → kuřatům	3., 7. kuřatma
4. kuřě → kuře	4. kkuřata	
5. kuřě → kuře	5. kuřata	
6. o kkuřěti → kuřeti	6. o kuřatech / kuřětích	
7. kuřětem → kuřetem	7. kuřaty	

V pračeském období proběhly četné hláskové změny. Základní byla změna $\check{e} > e$, kterou vidíme u všech tvarů singulárových. U plurálových tvarů došlo k hláskové změně $\acute{o} > uo > \acute{u}$ v dativu, a koncovky měly tedy podoby $-\acute{o}m > -uom > -\acute{u}m$. Vážný uvádí dvě možné podoby tvaru lokálu plurálu *kuřatech* a *kuřětiech*. (Vážný, s. 91, 93)

3.1.2.2 Deklinace v-kmenová

Jde o velmi úzkou skupinu substantiv, která v postupném vývoji zcela zanikla. Někteří lingvisté (např. Lamprecht) zařazují v-kmeny mezi deklinace vokalické. Naproti tomu někteří (např. Vážný) uvádí tento typ mezi deklinacemi konsonantickými. K v-kmenové deklinaci řadíme substantiva rodu feminin (vzor **svekrv**).

Pračeské sklonění deklinačního typu svekrev:

Singulár	Plurál	Duál
1. svekrev	1. svekreve (-vy, -vi, -vě)	1., 4., 5. svekrevi
2. svekreve (-vy, -vi, vě)	2. svekreví	2., 6. -
3. svekrevi (-vě)	3. svekrevem (-vám, -viem)	3., 7. -
4. svekrev (svekrevu, -i)	4. svekreve (-vy, -vi, -vě)	
5. svekrevi	5. svekreve (-vy, -vi, -vě)	
6. o svekrevi (-vě)	6. o svekrevech (-vách, -viech)	
7. svekrev'ú (-í)	7. svekrevemi (-vami, -věmi)	

Substantiva, která si zachovala původní podobu, se v průběhu jazykového vývoje přiklonila k deklinačnímu typu **píseň**. (Lamprecht, s. 166) V tabulce vidíme rozrůzněnost některých tvarů. Nedá se vždy s jistotou říci, které tvary jsou původní a které ne. Jak uvádí Vážný: „Vcelku, co se týče původní podoby skloňování a chronologického vztahu jednotlivých novotvarů, typ svekrev zůstává ještě dost problematický, ne zcela jasný.“ (Vážný, s. 94)

3.1.2.3 Deklinace n-kmenová

N-kmeny dělíme na maskulina (vzor **kámen**) a neutra (vzor **rámě**). Jako většina konsonantických deklinací i n-kmeny průběžně zcela zanikly. Substantiva přešla podle svého rodu k odpovídajícím deklinacím. Neutra k neutrum o-kmenovým a maskulina k maskulinum o-kmenovým. (Lamprecht, s. 167-168) V textu se vyskytuje substantivum rodu maskulin, a proto uvedeme blíže pouze tento typ.

Pračeské sklonění deklinačního typu kámen:

Singulár	Plurál	Duál
1. kámen	1. kamenie	1., 4., 5. kameny
2. kamene	2. kamen (-í)	2., 6. -
3. kameni	3. kamenóm	3., 7. -
4. kámen	4. kameny	
5. kameni	5. kamenie (-y)	
6. o kameni	6. o kameniech	
7. kamenem	7. kameny	

Některé původní tvary se přece jenom ve staré češtině zachovaly. Jde o tvary odlišující deklinaci vokalickou od konsonantické, především tedy od vokalické deklinace o-kmenové. Jedná se o zakončení -e v genitivu singuláru, -i v dativu singuláru nebo koncovky -i a -e v lokálu singuláru. V plurálu jde o tvar nominativu s koncovkou -ie a nulová koncovka ve tvaru genitivu. Ostatní pády se plně vyrovnaly s tvary o-kmenů maskulin. (Vážný, s. 83)

PRAKTICKÁ ČÁST

4 SUBSTANTIVA

V námi analyzované části Postily jsme pracovali s celkovým počtem 181 substantiv. Nejprve jsme určili pád a gramatické číslo a poté gramatický rod. Podle těchto kategorií jsme byli schopni přiřadit substantiva k jednotlivým deklinačním typům. Kompletní přehled všech tvarů substantiv uvádíme v příloze v seznamu slov řazených podle abecedy.

4.1 Kmeny vokalické

Analyzovali jsme celkem 176 substantiv patřících do skupiny kmenů vokalických, a to v různých tvarech. Počet slov je několikanásobně vyšší než u kmenů konsonantických. Tento počet dokládá skutečnost, že vokalické deklinace se zachovaly oproti deklinacím konsonantickým ve značné míře. Postupně popíšeme stav vokalických o-kmenů, jo-kmenů, ъjo-kmenů, u-kmenů, a-kmenů, ja-kmenů, ъja-kmenů, i-kmenů, jak je doložen v době 15. století v Postile Jana Rokycany v kapitole *Čtení svatého Lukáše v druhé kapitole*.

4.1.1 O-kmen

V námi analyzovaném textu jsou zastoupena substantiva o-kmenová 13 substantivy rodu středního a 50 slovy rodu mužského. Tvar genitivu singuláru maskulin je u těchto kmenů vyjádřen koncovkami -a a -u. Slova označujících osobu je 9 a mají koncovku -a. Naproti tomu 16 slov neoznačujících osobu je tvořeno koncovkou -u a 7 dalších slov neoznačujících osobu má zakončení -a. Jména označující osobu se prosadila jako maskulina životná. Jména neoznačující osobu pokračovala jako maskulina neživotná,

a to s oběma možnými koncovkami -u/-a. Tím vznikly dva deklinační typy maskulin. Koncovka -u byla přejata od u-kmenů. Rodové rozdělení maskulin bereme v potaz, a začneme tedy popisem tvarů maskulin neživotných a posléze tvarů maskulin životných.

4.1.1.1 Maskulina neživotná

Substantiv patřících k typu deklinace maskulin neživotných se v textu nachází celkem 30, a to v různých tvarech a pádech. Nominativ singuláru maskulin neživotných je tvořen nulovou koncovkou. V textu je zastoupen 5 substantivy (*hod-0*, *puost-0*, *dar-0*, *lid-0* a *strach-0*), z čehož slovo *strach* se dvakrát opakuje a slovo *lid* čtyřikrát. Vždy shodně zakončené. Genitiv singuláru se objevuje ve dvou tvarech. První je koncovka -u, kterou je zakončeno 9 substantiv (např. *vochtáb-u*, *stav-u*, *hřiech-u*, *chrám-u*, *stud-u*). Slova *vochtáb* a *stav* se v tomto tvaru opakuji dvakrát, slovo *hřiech* třikrát, *chrám* čtyřikrát a slovo *stud* jednou. Druhá podoba tvaru genitivu singuláru je zakončena -a celkem u 5 slov (*kostel-a*, *zákon-a*, *svět-a*, *život-a*, *kus-a*). Substantiva *kostel* a *zákon* se v textu dvakrát opakuji. Co se týče slov dativu singuláru maskulin neživotných, vyskytuje se v textu tvar se zakončením -u celkem u 3 slov (*pád-u*, *hněv-u*, *kostel-u*). Substantivum *pád* se v textu objevuje celkem čtyřikrát a vždy s koncovkou -u. Tvar akuzativu singuláru je stejně jako předchozí pády ve shodě s tvarem, který popisují příručky. Pět slov (*saud-0*, *čas-0*, *závdavek-0*, *čtvrtek-0* a *pád-0*) je dokladem, že při diferenciaci, kdy se maskulina rozdělila na životná a neživotná, si zachovala svůj původní tvar, a to tvar shodný s nominativem singuláru. Tento tvar je u slova *pád* v textu přítomen celkem sedmkrát. Tvar lokálu singuláru je zastoupen 3 slovy (*život-ě*, *kostel-e*, *chrám-ě*), z čehož se slovo *kostel* v tomto tvaru dvakrát opakuje. Vidíme u těchto substantiv původní staročeské zakončení -e/-ě. Posledním příkladem singuláru o-kmenových maskulin neživotných jsou v textu slova (*pád-em* a *svět-em*), což je tvar instrumentálu s koncovkou -em.

V námi rozebíraném textu se vyskytuje ve dvou tvarech nominativ plurálu. U slova *hod-y* (...a že se teď hody nahodily,...156/176) vidíme koncovku -y, která není původní. Je přejatá z tvaru akuzativu plurálu. Vedle koncovky -y se v textu objevuje zakončení -ové (*hřiech-ové*). Toto substantivum je v textu dvakrát a v obou případech je zakončené stejně. Jak uvádí Historická mluvnice češtiny (Lamprecht, s. 142) byla tato koncovka

užívána po celou historickou dobu bez jakékoli rozdílnosti. Od doby národního obrození užívá český jazyk zakončení -ové spolu s koncovkou -i u jmen osobních. Jména živočišná jsou charakterizována pouze tvarem s -i. Dnes je tvar -ové u slov typu hřiechové silně archaický. (Lamprecht, s. 142) Tvar genitivu plurálu je v textu zastoupen celkem 4 slovy. Můžeme zde vidět hláskové kolísání u původní u-kmenové koncovky -óv. Vedle slov *post-uov*, *skutk-uov* a dvakrát se opakujícího slova *dar-uov* se vyskytují v textu dva tvary genitivu plurálu slova nedostatek, a to *nedostatk-uov* a *nedostatk-ův*. U tohoto tvaru je již vidět postupné pronikání hláskové změny *uo > ů*. Dativ plurálu je v textu zastoupen dvěma slovy. Slovo *neduh-uom* se vyskytuje dvakrát, v obou případech zakončen -uom. Setkáváme se s tvarem, u kterého proběhla hlásková změna *ó > uo*, čímž vznikla koncovka dativu plurálu -uom. Stejně tak je tomu v případě tvaru slova *hřiech-uom*. Naproti tomu se substantivum hřiech v textu opakuje ještě jednou, ovšem v původní podobě *hřiech-óm*. Akuzativ plurálu se shoduje s popisovanou normou jazyka, a to koncovkou -y. V textu je zastoupen celkem 9 slovy (např. *hřiech-y*, *věk-y*, *svátek-y*, *kunšt-y*, *karhan-y*), z čehož se slovo hřiech šestkrát opakuje. Poslední doložené pády této skupiny tvoří lokál a instrumentál plurálu. Tvar lokálu má zakončení -iech (*skutc-iech*, *zboř-iech*). Slovo skutek se v textu v tomto tvaru vyskytuje dvakrát. Instrumentál je v textu zastoupen dvakrát se opakujícím substantivem s koncovkou -y (*post-y*).

4.1.1.2 Maskulina životná

O-kmenová maskulina životná tvoří skupinu obsahující 20 substantiv, které se opakují v různých tvarech a pádech. Nominativ plurálu má nulovou koncovku a v textu je zastoupen 6 slovy (např. *Buoh-0*, *Pán-0*, *čert-0*, *posel-0*, *pop-0*). Buoh a Pán se v textu vyskytují často. Slovo Buoh se ve tvaru nominativu singuláru vyskytuje dvanáctkrát, slovo Pán celkem devětkrát. Námi rozebíraný text obsahuje 5 slov ve tvaru genitivu singuláru (*člověk-a*, *Boh-a*, *Pán-a*, *Krist-a*, *duch-a*), z čehož slovo Bůh se v tomto tvaru vyskytuje třikrát stejně jako slovo člověk. Koncovka -a je ve shodě s popisovanou normou staročeského jazyka. Dativ singuláru je v textu zastoupen slovy *Boh-u*, *Pán-u*, *posl-u*, *člověk-u*, *čert-u*. Slovo Bůh je v textu přítomno sedmkrát a slovo Pán dvakrát. Všechna slova jsou zakončena původní koncovkou -u. Dalším pádem, který text dokládá,

je akuzativ singuláru. Koncovkou -a jsou zakončena 3 slova (jednou *služebník-a*, třikrát *Pán-a* a čtyřikrát *Boh-a*). Substantiva maskulin životných jsou jediná ve skupině o-kmenové, která dokládají formu vokativu, a to s o-kmenovou koncovkou -e. Jedná se o slova *Pan-e*, *člověč-e* a čtyřikrát se opakující slovo *Bož-e*. Lokál singuláru se vyskytuje v textu třikrát ve tvaru slova *duch-u*. Koncovka -u není původní. Lamprecht uvádí, že byla převzata od u-kmenů nebo od tvaru dativu singuláru deklinace o-kmenové. Spíše se ovšem přiklání k druhé variantě. (Lamprecht, s. 144) Naproti tomu Vážný je přesvědčen, že jde o koncovku u-kmenovou. (Vážný, s. 27) Poslední příklad singuláru o-kmenových maskulin životných tvoří instrumentál. Slova (*Pán-em*, *Boh-em*) mají tvar s koncovkou -em, která se shoduje s popisovaným staročeským stavem jazyka. Substantivum *Pánem* se v textu vyskytuje dvakrát.

V analyzovaném textu je přítomno 11 slov v nominativu plurálu, který je tvořen třemi různými tvary. Celkem 6 slov má podobu původního tvaru o-kmenového, tedy zakončení -i (např. *mučedlníc-i*, *měšťác-i*, *cizoložníc-i*, *smilníc-i*, *učedlníc-i*). Slovo mučedlníci se v textu objevuje dvakrát. Vedle koncovky -i se vyskytují v textu slova se zakončením -é. Slova *křesťan-é*, *apoštol-é* a *anděl-é* řadíme k úzké skupině substantiv na *-janin*, *-tel'* a *-ar'*, pro kterou je koncovka -é v nominativu plurálu příznačná. Zakončení -ové bylo přejato od deklinace u-kmenové (př. *posl-ové* a *kmetk-ové*). Dativ plurálu je zastoupen tvary *posl-uom* a *lichtevník-óm*. Zde se setkáváme s hláskovou změnou. Původní koncovka -óm je zde ještě zachována u tvaru substantiva *lichtevníkóm*, ale dochází k postupnému pronikání hláskové změny *óm > uom*, kde je u substantiva *posluom* již koncovka -uom. Akuzativ plurálu zastupují v textu 2 slova (*prorok-y* a *pán-y*). Obě slova mají tvar s koncovkou -y, jsou tedy ve shodě s popisovanou normou staročeského jazyka. Pomocí koncovky -é je tvořen vokativ plurálu, a to u slova *křesťan-é*, které se v textu vyskytuje celkem třikrát. Opět se jedná o substantivum patřící do zvláštní skupiny na *-janin*, *-tel'*, *-ar'*. Instrumentál plurálu, je zastoupen pouze jedním slovem (*prorok-y*), které je zakončeno -y. Tento tvar je ve shodě s popisovanou normou staročeského jazyka.

4.1.1.3 Neutra

Další o-kmenovou skupinou jsou neutra. V textu se nachází 13 substantiv tohoto deklinačního typu v různých tvarech a pádech. Nominativ singuláru je zastoupen pouze jedním slovem (*těl-o*), jež se čtyřikrát opakuje. Koncovka *-o* je pro tento pád charakteristická. Tvar genitivu singuláru neuter je tvořen koncovkou *-a*. Jedná se o 4 slova (*jmén-a*, *pekl-a*, *těl-a*, *měst-a*), z čehož substantivum *tělo* se v tomto tvaru vyskytuje v textu šestkrát, slovo *peklo* čtyřikrát a město třikrát. Ve tvaru dativu singuláru neuter se v textu vyskytuje pětkrát slovo *těl-u* se zakončením *-u*. Akuzativ singuláru je ve všech případech zakončen na *-o*. Jde o 4 slova (*těl-o*, *slov-o*, *hrdl-o*, *vok-o*). Tvar slova *tělo* se v textu čtyřikrát opakuje. Dvěma slovy (*pekl-e*, *těl-e*) je zastoupen lokál singuláru, a to koncovkou *-e*. Tvar substantiva *tělo* je v textu čtyřikrát a *peklo* třikrát. Posledním singulárovým tvarem přítomným v textu je instrumentál, vyjádřený koncovkou *-em* u slov *děťátk-em* a *těl-em*.

Tvary plurálové se vyskytují v námi rozebíraném textu pouze v nominativu, genitivu a instrumentálu. Substantiva *smilstv-a*, *cizoložstv-a*, *hovad-a*, *ust-a* představují tvary nominativu vyjádřeného koncovkou *-a*. Ve tvaru genitivu je v textu pětkrát slovo *let-o* tvořené nulovou koncovkou, tedy ve shodě s tím, jak jsou o-kmeny popisovány. Ve tvaru instrumentálu máme pomnožné slovo (*ust-y*), a to s koncovkou *-y*.

Na základě naší analýzy lze konstatovat, že v o-kmenové deklinaci docházelo k postupným změnám a že v době 15. století nebylo paradigma o-kmenové deklinace zcela ustáleno. Nejpočetněji jsou zastoupeny původní o-kmenové tvary. Častou skupinou, jejíž tvary o-kmeny využívají, jsou u-kmeny maskulin. Výrazně ovlivňují tvary maskulin životných i neživotných. Maskulina životná přejímají od u-kmenů koncovku *-u* v lokálu singuláru a koncovku *-ové* v nominativu plurálu. V textu se vyskytuje u maskulin životných v akuzativu singuláru koncovka *-a*, která je přejata z tvaru genitivu singuláru a dokládá diferenciaci maskulin na životná a neživotná. Dativ singuláru maskulin životných se v textu objevuje pouze ve tvaru se zakončením *-u*. Produktivní zakončení *-ovi* v textu doloženo není, což koresponduje s charakteristickým rysem jihozápadočeských nářečí. (Bělič, s. 226) Maskulina neživotná převzala od u-kmenů zakončení *-u* v genitivu singuláru a koncovku *-ový* v genitivu plurálu. Zvláštní skupinou jsou substantiva o-kmenová zakončená původně koncovkami *-janin*, *-tel'* a *-ar'*. V textu se vyskytuje

koncovka -é ve tvarech nominativu a lokálu plurálu, což je pro tuto skupinu charakteristické. Za nejzajímavější pád deklinace o-kmenové můžeme označit nominativ plurálu maskulin životných, kde jsou tvary slov tvořeny pomocí 3 různých koncovek (-i, -é, -ové). Zvláštním tvarem je nominativ plurálu maskulin neživotných. V textu je doložen koncovkou -y, která je přejata z tvaru akuzativu plurálu, jak uvádí Historická mluvnice češtiny. Tvaru akuzativu se využilo k rozlišení jmen neživotných od životných v nominativu plurálu ovšem až na přelomu 16. a 17. století. (Lamprecht, s. 136) Neutra o-kmenová tvoří oproti maskulinům málo početnou skupinu. Nejčastěji jsou zastoupena ve tvaru genitivu singuláru, a to popisovanou staročeskou o-kmenovou koncovkou -a. Neutra jsou rozdílná od maskulin také v tom, že jsou v textu doložena jen původními tvary neuter o-kmenových.

4.1.2 Jo-kmen

Substantiv jo-kmenové deklinace se v textu vyskytuje 21. Z toho je 19 rodu mužského a 2 rodu středního. Všechna substantiva jo-kmenová jsou zakončena v genitivu singuláru -e. Neutra mají v nominativu singuláru koncovku -e, maskulina koncovku nulovou. Stejně jako tomu bylo u maskulin o-kmenových, podléhají mužské jo-kmeny rozlišení životnosti a neživotnosti. Tvar genitivu singuláru je u všech maskulin tvořen stejně tedy koncovkou -e. Rozdíl vidíme v akuzativu singuláru, kde si jména neoznačující osobu ponechala původní tvar s nulovou koncovkou a jména označující osobu převzala koncovku z genitivu singuláru -e. Substantiva v akuzativu singuláru s nulovou koncovkou se v textu nevyskytují. Jen 2 substantiva v textu se vyskytují ve tvaru akuzativu singuláru, a to se zakončením -e. Označují osobu a postupně svými tvary vyjadřují rod mužský životný. Nejprve popíšeme stav maskulin neživotných, poté maskulin životných a nakonec neuter.

4.1.2.1 Maskulina neživotná

Jo-kmen maskulin neživotných zastupuje v textu 6 substantiv, a to ve tvarech nominativu, genitivu a instrumentálu singuláru. Nominativ je zastoupen pouze jedním slovem *meč-0*, které se dvakrát opakuje. Je tvořen tvarem s nulovou koncovkou. V genitivu singuláru je doložena koncovka *-e*, která je hláskovou obměnou koncovky *-ě*. Jedná se o slova *konc-e*, *uobyčej-e*, *kříž-e*, z čehož substantivum *uobyčej* má v textu dvě podoby. Dvakrát již zmíněnou podobu *uobyčej* a jednou podobu *vobyčej*. Zcela posledním pádem této skupiny je instrumentál singuláru. Zastoupen je v textu slovy *uohn-ěm*, *kříž-em* a *laupež-em*. Substantiva mají stejnou koncovku *-em*, i když v případě slova *uoheň* se jedná o starší podobu *-ěm*. Z dnešního hlediska se jako zvláštní jeví slovo *loupež*. Později totiž přeslo slovo k rodu ženskému. V době napsání Postily k této změně nedocházelo, což dokládá třikrát opakovaný tvar s mužskou koncovkou *-em*.

4.1.2.2 Maskulina životná

Dalším doloženým typem jo-kmenové deklinace jsou maskulina životná. Oproti předchozí skupině je tato zastoupena poměrně v hojném počtu, a to 13 substantiv. Tvar nominativu singuláru představují v textu 4 slova (*král-0*, *Ježíš-0*, *kněz-0*, *muž-0*). Všechna jsou tvořena nulovou koncovkou. Tvar slova *Ježíš* se opakuje čtyřikrát a slovo *kněz* dvakrát. Tvar genitivu je zastoupen v textu pouze jednou, a to tvarem slova *Ježíš-e*, jenž je vyjádřen koncovkou *-e*. Původní koncovka *-ě* prošla hláskovou změnou *ě > e*. U slov dativu singuláru (*Otc-i*, *kněz-i*) máme koncovku *-i*, která vznikla hláskovou změnou *u > i*. Dalším pádem, zastoupeným v textu slovy *kněz-e*, *Ježíš-e*, je akuzativ singuláru tvořen koncovkou *-e*. Jedná se o koncovku převzatou z tvaru genitivu singuláru, která posloužila při diferenciaci maskulin na životná a neživotná. Tvar substantiva *Ježíš* se v textu vyskytuje dvakrát. U maskulin životných je v textu zastoupen i tvar vokativu singuláru, tvořen koncovkou *-e* u slova (*Otc-e*). Tvar lokálu singuláru máme v textu prezentován koncovkou *-ovi*. V textu se vyskytuje slovo *Ježíš-ovi*, které nám dokládá využití tvarů u-kmenové deklinace. Posledním singulárním pádem je v textu instrumentál, zastoupen

slovy *muž-em*, *Ježíš-em*, z nichž každé se opakuje dvakrát. Koncovka *-em* souhlasí s popisovanou normou jazyka ve staročeském období.

Zvláštním pádem je nominativ plurálu, který je v textu tvořen pomocí tří koncovek. Slova *panic-i*, *lakomc-i*, *ožralc-i*, *kostkář-i*, *morděř-i* mají koncovku *-i*, která je pro tento pád charakteristická. Další koncovka *-ové* prokazuje vliv u-kmenové deklinace. Jedná se o slovo *spoludědic-ové*. Další tvar nominativu plurálu tvoří koncovka *-é* u slova *kazatel-é*. Koncovka patří do zvláštní skupiny o-kmenové deklinace, mezi substantiva zakončená na *-janin*, *-tel'* a *-ar'*. Akuzativ plurálu je v textu zastoupen pouze jedním slovem (*panoš-e*), které je z dnešního hlediska zajímavé, protože dříve patřilo k ja-kmenům. Jen podle akuzativu plurálu nemůžeme říci, zda šlo o ja-kmen nebo již o dnešní podobu jo-kmenovou. V akuzativu plurálu se oba kmeny shodují a popisovaná norma uvádí právě zakončení na *-e*. Posledním substantivem jo-kmenové deklinace je v textu dvakrát se opakující slovo *morděř-i*. Jde o tvar instrumentálu plurálu vyjádřený koncovkou *-i*, jež je shodná se zakončením popisované normy staročeského jazyka.

4.1.2.3 Neutra

Text obsahuje, stejně jako v případě maskulin neživotných, malý počet substantiv rodu středního. V naší analýze vycházíme pouze z doložených tvarů čtyř pádů, a to nominativu singuláru, genitivu singuláru, lokálu singuláru a genitivu plurálu. Pro nominativ singuláru je v textu užito zakončení *-e* (*srdc-e*), tedy zakončení shodné s popisovanou normou. V genitivu siguláru mají slova *neb-e*, *srdc-e* koncovku *-e*, tedy stejné zakončení jako v nominativu singuláru. Ovšem v genitivu singuláru vznikla tato koncovka hláskovou změnou *ě > e*. Tvar lokálu singuláru je v textu zastoupen slovem *srdc-i* s koncovkou *-i*, která je ve shodě s popisovanou normou. Jediným slovem, na kterém lze ukázat tvar plurálový, je substantivum *srdc-í*, jež je tvarem genitivu. Koncovka *-í* dokazuje příslušnost slova k jo-kmenové deklinaci.

Stejně jako u o-kmenů docházelo u jo-kmenové deklinace ke kolísání tvarů. Musíme ovšem říci, že se to týká pouze tvarů maskulin životných. Maskulina neživotná spolu s neutry jsou ve shodě s popisovanou normou tak, jak ji uvádí historické příručky.

Naproti tomu u maskulin životných se setkáváme s tvary o-kmenovými a u-kmenovými. Od deklinace u-kmenové převzala maskulina životná zakončení *-ovi* v lokálu singuláru a zakončení *-ové* v nominativu plurálu. Tvar akuzativu singuláru je tvořen koncovkou *-e*, která je přejata z tvaru genitivu singuláru, a to z důvodu rozlišení jmen životných od neživotných. Největší rozrůzněnost vidíme stejně jako u o-kmenů životných v nominativu plurálu. Krom již zmíněného zakončení *-ové* je v textu doložen tvar s koncovkou *-é*, která se řadí ke skupině slov na *-janin, -tel, -ar*. Můžeme říci, že jo-kmen neuter není příliš produktivní, ale oproti maskulinům je v textu tvořen pouze původními koncovkami jo-kmenovými.

4.1.3 *ьjo-kmen*

Deklinace *ьjo-kmenová* je zastoupena hojným počtem substantiv. Jde o deklinaci rodu středního. V textu je celkem 33 slov. V nominativu singuláru máme 8 substantiv zakončených *-ie* (např. *lékařstv-ie, božstv-ie, člověčenstv-ie, znamen-ie, čten-ie*). Slovo *božstvie* se v textu vyskytuje dvakrát, *znamenie* pětkrát a *čtenie* osmkrát. Krom výše zmíněných tvarů je v textu přítomno ještě jednou slovo *čtení*, ovšem nyní zakončené na *-é* („*Než pak vizme, co dále die svaté čteňé:...(155/151)*“). Žádná mluvnice neuvádí příklad tvaru nominativu singuláru zakončeného na *-é*, které by mohlo platit pro tento případ. Může jít pouze o písářskou chybu. Tvar genitivu singuláru je u 13 slov v námi analyzovaném textu zakončen *-ie* (např. *náboženstv-ie, pozán-ie, narozen-ie, sebrán-ie, příkázan-ie*). Substantiva *poznánie, narozenie* a *náboženstvie* se opakují dvakrát a *příkázanie* třikrát. U 4 slov vidíme kolísání tvarů. V textu jsou doloženy tvary s koncovkou *-í* (*přijímán-í, pokolen-í, vykúpen-í* a *panenstv-í*), z nichž každé se opakuje jednou. Jednou se v textu vyskytují tvary s koncovkou *-ie* u slov *pokolen-ie* a *panenstv-ie* a třikrát se opakuje tvar slova *přijímán-ie*. Ve tvaru dativu singuláru nalézáme v textu 3 slova (*člověčenstv-í, polepšen-ie, spasen-ie*). Koncovka *-í* vznikla přehláskou *ú > í*, což je ve shodě s popisovanou normou. Zakončení *-ie* není pro tento pád charakteristické, žádná historická mluvnice tuto koncovku pro tvar dativu singuláru neuvádí. V textu je doloženo ve větách: „*Ale že ..., co jest potrebie k spasenie. (156/160)*“ a „*A potom žádného znamenie ku polepšenie. (151/98)*“. Ve tvaru akuzativu singuláru je v textu přítomno 8

slov, z čehož 2 slova tvoří tvar akuzativu jak koncovkou ie, tak -í (*znamen-ie x znamen-í, vstán-ie x vstán-í). Zakončení -ie je ovšem častější. Tvar slova *znamenie* se v textu opakuje třikrát, oproti tomu *znamení* pouze jednou. Stejně tak je jednou zastoupen tvar *vstání* a *vstanie* celkově čtyřikrát. Původní koncovkou -ie je zakončeno celkem 6 substantiv (např. *odpuštěn-ie, sbož-ie, královstv-ie, naučen-ie, dobrodienstv-ie*), z čehož *odpuštění* a *sbožie* dvakrát opakují. Tvar lokálu singuláru je stejný jako u předchozích pádů, taktéž zakončen variantami -ie/-í celkem u 8 substantiv. Tvary slov *vobieran-í, díván-í, milován-í, člověčenstv-í a zpíevan-í* mají zakončení -í, které vzniklo přehláskou z -ú. U slova *lakomstv-ie* je v textu doložena koncovka -ie, která vznikla zvratnou analogií. U 2 slov ve tvaru lokálu je v textu znatelné kolísání tvarů (*královstv-ie x královstv-í, přijíman-ie x přijíman-í*), kde koncovka -í je původní koncovka a zakončení -ie je vzniklé analogií. Instrumentál singuláru je v textu zastoupen slovy *kamen-ím, zbož-ím, tlamán-ím* a je tvořen koncovkou -ím, která je shodná s popisovanou normou staročeského jazyka.*

Plurálové tvary ъjo-kmenů jsou oproti singulárovým tvarům zastoupeny v nízkém počtu, a to 3 substantiv. V nominativu plurálu jsou v textu doložena 2 substantiva. Tvar slova *znamen-ie* má koncovku -ie, která je pro tento pád charakteristická od doby, kdy proběhla v tomto pádu přehláska *á > ie*. Druhým substantivem je *myšlen-í* zakončené -í, které vzniklo úžením z -ie. Akuzativ plurálu je vyjádřen v textu koncovkou -ie u slov *dobrodienstv-ie, příkázá-ie*, z čehož slovo *příkazanie* se v textu přítomno dvakrát. Koncovka je ve shodě s popisovanou normou. Posledním tvarem ъjo-kmenů je instrumentál plurálu se zakončením -ími. Je zastoupen jediným slovem (*znamen-ími*), jež je shodné s tvarem uváděným v historických mluvnicích.

O ъjo-kmenové deklinaci můžeme říci, že je jednou z nejvíce zastoupených skupin. Jde o substantiva verbální, která jsou vysoce produktivní. Projevuje se zde hlásková změna *ie > í*. Prokazatelně se projevuje postupná monoftongizace ve tvarech genitivu, akuzativu a lokálu singuláru. Některá substantiva jsou v těchto tvarech v textu doložena s koncovkou -ie i -í. Celkově převládá u těchto tvarů zakončení -ie nad -í, kromě lokálu, kde je častější koncovka -í. Objevuje se zde také zvláštní koncovka -é ve tvaru nominativu singuláru, jejíž původ nedokážeme určit. Nejspíše jde pouze o písařskou chybu. Zvláštním tvarem je dativ singuláru se zakončením -ie. Žádná mluvnice pro tvar

dativu -ie neuvádí. V plurálových tvarech je nejčastěji doložena koncovka -ie kromě nominativu, kde u slova myšlení proběhla monoftongizace.

4.1.4 U-kmen

Deklinace u-kmenová je zvláštní skupinou. V textu je zastoupena pouze substantivem **syn**, které je uváděno jako vzor této později zaniklé skupiny. Tvoří jednu tvar nominativu a genitivu singuláru, třikrát tvar akuzativu singuláru, čtyřikrát tvar instrumentálu singuláru a třikrát tvar nominativu plurálu. V nominativu singuláru se vyskytuje s nulovou koncovkou. V genitivu singuláru je substantivum zakončeno -a, což není původní koncovka. Jde o zakončení deklinace o-kmenové. Vidíme tedy přestup u-kmenů k deklinaci o-kmenové. Akuzativ singuláru má v textu podobu *syn-a* a opakuje se v textu třikrát. Podmanil se tvaru akuzativu o-kmenové deklinace, a tím se také projevil vývoj deklinace maskulin životných. Tvar instrumentálu singuláru je zastoupen čtyřikrát, vždy s původní u-kmenovou koncovkou -em, kterou už v historické době převzala deklinace o-kmenová. Nominativ plurálu je třikrát zakončen -ové, což je taktéž původní u-kmenová koncovka. Nemůžeme tedy říci, že u-kmenová deklinace zcela zanikla, protože některé tvary byly natolik silné, že v některých případech dokázaly nahradit tvary původní o-kmenové.

4.1.5 A-kmen

V textu jsou doloženy a-kmeny rodu ženského. Zastoupeny jsou v celkovém počtu 22 substantiv. Tvar nominativu singuláru je v této skupině tvořen koncovkou -a. Jedná se o 8 substantiv (např. *dcer-a*, *vdov-a*, *pann-a*, *hlíz-a*, *hodin-a*), z čehož slova dcera a vdova se v textu dvakrát opakují. Substantiva *pann-y*, *pravd-y* a *stran-y* jsou ve tvaru genitivu singuláru zakončeny -y. Genitivní tvar slova panna se v textu vyskytuje dvakrát. Dativ singuláru je v textu zastoupen 3 substantivy (*pokoř-e*, *pann-ě*, *matc-e*). Tvar slova matce se v textu objevuje dvakrát, vždy s koncovkou -e, která je shodná s popisovanou normou

staročeského jazyka. Tvar akuzativu singuláru v textu představuje celkem 6 substantiv (např. *mauk-u*, *slepot-u*, *hodin-u*, *sláv-u*, *čistot-u*), z čehož tvar slov mauku a hodinu je v textu přítomen třikrát. Vidíme zde koncovku *-u*, která je pro tento pád a-kmenové deklinace charakteristická. V textu je zastoupen i vokativ singuláru, ovšem pouze jedním slovem *bab-o*. Koncovka *-o* je shodná s popisovanou normou. Ve tvaru lokálu singuláru se v textu vyskytuje 5 substantiv (*čistot-ě*, *služb-ě*, *pokoř-e*, *pravd-ě*, *jistot-ě*). Slovo pravda se v tomto tvaru opakuje třikrát. Zakončení *-ě/-e* odpovídá popisované normě staročeského jazyka. Tvar instrumentálu singuláru má podobu koncovky *-au* u slova *dcer-au*. Vidíme zde probíhající hláskovou změnu - diftongizaci.

Zakončení *-y* u slov *babk-y*, *pann-y*, *vdov-y*, představuje v textu tvar nominativu plurálu. Tvary slov panny a vdovy se v textu dvakrát opakují a vždy shodně s popisovanou normou jazyka. Akuzativ plurálu je v textu zastoupen 2 slovy (*mauk-y*, *vajmluv-y*), z čehož substantivum mauky se v textu v tomto tvaru objevuje dvakrát. Koncovka *-y* odpovídá popisované normě. V námi popisovaném textu se vyskytuje lokál plurálu zakončen *-ách*. Jde o tvary slov *škol-ách* a *krčm-ách*. Posledním doloženým příkladem a-kmenové deklinace je substantivum *modlitb-ami*, představující tvar instrumentálu plurálu se zakončením *-ami*.

A-kmenová deklinace feminin byla stejně jako dnes poměrně stabilní skupinou. Kromě instrumentálu singuláru se tvary této deklinace dochovaly ze staročeského období až dodnes v nezměněné podobě. Během vývoje prošel instrumentál hláskovou diftongizací *ú > ou*, ovšem v textu je doložena koncovka *-au*, která je mezistupněm této změny. Není jen stabilní skupinou, ale také širokou skupinou. Patří sem velké množství substantiv rodu ženského.

4.1.6 Ja-kmen

K deklinaci ja-kmenové patří substantiva rodu ženského. V textu ji zastupuje 8 substantiv v různých tvarech a pádech. Tvar nominativu singuláru je v textu zastoupen 2 substantivy (*prorokyn-ě*, *duš-e*) a koncovkou *-e/-ě*. Slovo prorokyně se v tomto tvaru vyskytuje v textu dvakrát a duše třikrát. Substantiva *pěč-e*, *duš-e* se zakončením *-e* jsou

tvary genitivu singuláru. V textu je přítomen tvar akuzativu singuláru s koncovkou *-i* (*chvil-i*, *duš-i*, *pěč-i*, *naděj-i*). V textu se všechna uváděná substantiva dvakrát opakují. Lokál singuláru zastupují v textu tvary *zem-i* a *duš-i* zakončené *-i*, tedy stejně jako popisovaná norma.

Tvar nominativu plurálu zastupuje v textu pomnožné substantivum *vánoc-e*, které se v tomto tvaru dvakrát opakuje a v obou případech má koncovku *-e*. Posledním pádem ja-kmenové deklinace doloženým v textu je akuzativ plurálu. Je tvořen koncovkou *-e*, a to u 3 substantiv (*mš-e*, *duš-e*, *vánoc-e*), z čehož tvar vánoce se v textu vyskytuje dvakrát.

V námi analyzované části Postily vidíme, že již proběhly hláskové změny ve všech přítomných tvarech. Máme na mysli změny *a > ě > e* v nominativu singuláru a instrumentálu plurálu, *ě > e* v genitivu singuláru, vokativu a akuzativu plurálu, *u > i* ve tvaru akuzativu singuláru a nakonec změnu *á > ie > í* v dativu a lokálu plurálu. Zároveň se všechny doložené tvary shodují s popisovanou normou staročeského jazyka a jsou stabilní.

4.1.7 ěja-kmen

Deklinace ěja-kmenová je zvláštní skupinou. V textu je zastoupena pouze kolektivy *kněž-ie* a *bratř-ie*. Jediným doloženým tvarem této deklinace je nominativ plurálu. Tvar slova *bratřie* je v textu přítomen jednou a tvar *kněžie* se dvakrát opakuje. Koncovka *-ie* je shodná s popisovanou normou staročeského jazyka.

4.1.8 I-kmen

V námi analyzované části jsou doloženy pouze i-kmeny rodu ženského a text obsahuje 27 substantiv tohoto typu v různých tvarech a pádech. Tvar nominativu singuláru je zastoupen 7 substantivy (např. *věc-ŏ*, *milost-ŏ*, *plnost-ŏ*, *svátost-ŏ*, *zpověď-ŏ*). Nulovou koncovku mají všechna substantiva. Tvary slov *věc* a *plnost* se v textu vyskytují

tříkrát, tvary milost a svátost dvakrát. Nejčastěji je v této deklinaci zastoupen genitiv singuláru. V textu je celkem 14 slov v tomto tvaru a vždy se zakončením *-i* (např. *smrt-i*, *chut-i*, *sladkost-i*, *milost-i*, *vážnost-i*). Tvary slov *vážnosti*, *sladkosti*, *chuti* se v textu vyskytují dvakrát, tvar slova *smrti* třikrát a tvar *milosti* celkem šestkrát. Tvar dativu singuláru je v textu zastoupen pouze jedním slovem *ct-i*, které má koncovku *-i* shodnou s popisovanou normou. Substantiva *pověst-0*, *poctivost-0*, *bolest-0*, *svátost-0*, *tvář-0* s nulovou koncovkou jsou tvary akuzativu singuláru. Tvar slova *poctivost* se v textu dvakrát opakuje. Lokál singuláru je v textu přítomen třikrát, ale zastoupen jen jedním slovem *noc-i*. Zakončení *-i* je ve shodě s popisovanou normou staročeského jazyka. Posledním singulárním tvarem je instrumentál singuláru v textu zastoupený pouze jednou, a to tvarem substantiva *řeč-i*, zakončeného koncovkou *-i*, která je shodná s popisovanou normou.

Nominativ plurálu je v textu zastoupen 2 slovy (*zlost-i*, *nešlechtnost-i*). Koncovka *-i* je původní. Tvar genitivu plurálu má zakončení *-i* u slov *milost-i*, *řeč-i*, z čehož tvar *milostí* se v textu dvakrát opakuje a tvar *řeči* se vyskytuje celkem třikrát. Tvary substantiv *věc-i*, *řeč-i*, *rozpustilost-i* vyjadřují akuzativ plurálu. Tvar *věci* se v textu opakuje pětkrát a tvar *řeči* čtyřikrát. Všechny tvary slov mají shodně koncovku *-i*. Posledním tvarem i-kmenové deklinace feminin je v textu instrumentál plurálu. Slovo *vobět-mi* je zakončené *-mi* tedy shodně s popisovanou normou jazyka.

V teoretické části jsme u i-kmenové deklinace uvedli, že v době historické byly vedle i-kmenů feminin také i-kmeny maskulin. V textu skupina maskulin doložena není. Jediným pozůstatkem rodu mužského, který v textu nacházíme je sustantivum *lid-ě*, které existuje pouze ve tvarech plurálních. V textu se vyskytuje v nominativu plurálu celkem desetkrát. Koncovka *-ě* je typická právě pro zaniklé i-kmeny rodu mužského. Dalším pádem je dativ plurálu (*lid-em*), kde koncovka *-em* je shodná pro maskulina i feminina. Posledním pádem je v textu akuzativ plurálu. Tvar slova *lid-i* má opět koncovku shodnou pro maskulina i feminina.

I-kmen feminin je poměrně produktivní typ. V textu doložené tvary jsou vždy ve shodě s popisovanou normou jazyka. Jedná se tedy o skupinu se stabilním tvarovým systémem.

4.2 Kmeny konsonantické

Celkem jsme analyzovali 4 substantiva deklinace konsonantické. Oproti vokalickým kmenům jde o nízký počet tvarů, což nám dokládá, že jejich drtivá většina zanikla. Popíšeme stav jediné deklinace konsonantické, která přetrvala až do novočeštiny, a to nt-kmen. Dále stav substantiv, která si ponechala některé tvary své původní konsonantické deklinace i poté, co přešla ke kmenům vokalickým. Jedná se o původní n-kmen a v-kmen.

4.2.1 Nt-kmen

V námi analyzované části Postily je přítomno pouze jedno substantivum patřící k nt-kmenové deklinaci a jen ve dvou tvarech. Nominativ singuláru je zastoupen třikrát tvarem *dít-ě*. Koncovka *-e* je pro tento tvar popisována jako správná. Druhým pádem je dativ singuláru zakončen *-eti*, což je ve shodě s popisovanou normou staročeského jazyka. V textu se vyskytuje tvar *diet-ěti*. Vidíme u těchto dvou tvarů měkkostí koleraci, kdy koncová samohláska přebírá měkkost předešlé souhlásky, tak vzniklo graficky *-ě*.

V nové češtině je deklinace zachována i s původním vzorem **kuře**. Jak vidíme, nebyl tento typ v textu produktivní, což je způsobeno tématem textu. Ovšem tvarově byl nt-kmen stabilní.

4.2.2 V-kmen

V-kmeny jsou konsonantickou deklinací feminin. Text obsahuje 2 substantiva. Tvar nominativu singuláru je zastoupen čtyřikrát tvarem slova *krev-ŏ*. Nulová koncovka je pro tento pád charakteristická. Genitiv singuláru je v textu tvořen koncovkou *-e* (*krv-e*). Dalším tvarem vyskytujícím se v textu je akuzativ singuláru. Tvar slova *krev-ŏ* s nulovou koncovkou se v textu objevuje jen jednou. Posledním tvarem je lokál singuláru zastoupen

v textu 2 substantivy (*cierkv-i*, *krv-i*), z čehož tvar krvi se v textu dvakrát opakuje. V obou případech je zakončen *-i*, je tedy ve shodě s popisovanou normou.

4.2.3 *N-kmen*

V textu se vyskytují pouze n-kmeny rodu mužského. Deklinace n-kmenová je v textu zastoupena jedním substantivem. Jedná se o slovo *den*, které je doloženo v námi analyzované části *Postily* ve tvarech singuláru i plurálu. Nominativ singuláru má nulovou koncovku (*den-0*) a opakuje se dvakrát. Shodný tvar s nominativem má tvar akuzativu singuláru (*den-0*). Naproti tomu tvar lokálu singuláru se v textu vyskytuje čtyřikrát a zároveň ve dvou variantách. Jednou je v textu tvar *dn-i*. Koncovka *-i* je přejetá od deklinace i-kmenové. Zakončení *-e* je jediným historickým pozůstatkem. Jde o jedinečný případ. V textu se tvar *dn-e* třikrát opakuje.

Posledním tvarem v textu je lokál plurálu. Koncovka *-ech* (*dn-ech*) je v textu přítomna dvakrát.

Konsonantické deklinace jsou v textu celkově zastoupeny minimálně. Jediný deklinační typ, který se udržel v deklinačním systému substantiv dodnes (nt-kmen), je v textu doložen dokonce jen jediným substantivem. Je to dáno tématem námi analyzovaného textu. Nt-kmenová deklinace přežila dodnes díky tomu, že zahrnovala substantiva označující mláďata a v textu nemá tento typ zastoupení. Dalším typem vyskytujícím se v textu je v-kmen, zastoupen 2 substantivy s tvary podle popisované normy jazyka. Posledním konsonantickým typem doloženým v textu je n-kmen zastoupen jedním slovem. Zvláštní tvar této deklinace je lokál singuláru. Jednak tvoří tvar koncovkou *-i*, která je převzatá od i-kmenů, jednak pomocí koncovky *-e*, která je historickým pozůstatkem původní n-kmenové deklinace. Na těchto doložených příkladech vidíme, že v námi analyzovaném textu tedy v polovině 15. století nebyly konsonantické deklinace silnými, stabilními typy deklinačního systému, a proto sledujeme zánik jejich drtivé většiny pochopitelným.

5 ZÁVĚR

Cílem práce bylo zjistit, zda se do jazyka díla Jana Rokycany promítaly prvky západočeského dialektu, a to z hlediska morfologického. Omezila jsem se na deklinaci substantiv.

V teoretické části jsem charakterizovala normu staročeského deklinačního systému substantiv, jak je popisována v učebnicích historické mluvnice. Systém jsem rozdělila na deklinace vokalické a konsonantické a ty pak dále na jednotlivé kmeny. Podle tohoto schématu jsem přidělila jednotlivá substantiva k příslušným typům.

V praktické části jsem postupně popsala jednotlivé tvary substantiv zjištěných ve zvolené části Postily. Ve většině dokladů jsem se nesečkala s žádnými odchylkami od popisované normy staročestiny. Ovšem zjistila jsem několik zajímavých tvarů.

Nejčastější deklinace vyskytující se v textu jsou o-kmeny a jo-kmeny. U těchto kmenů máme v rodě mužském doloženu diferenciaci na maskulina životná a neživotná, a to ve tvaru akuzativu singuláru. U substantiv o-kmenových označujících osobu máme v textu doloženu jen koncovku *-a*, která je přejata z tvaru genitivu singuláru a slouží k vyjádření kategorie rodu mužského životného. Co se týče jo-kmenů je doložena pro rozdělení na životná a neživotná koncovka *-e*. U obou těchto mužských deklinací zůstává tvar akuzativu u substantiv neoznačujících osobu původní nulová koncovka. Neutra jsou v textu zastoupena méně než maskulina, a to jak u deklinace o-kmenové tak jo-kmenové, a doložené tvary jsou zcela ve shodě s popisovanou normou jazyka.

Deklinace rodu ženského doložené v textu jsou stabilní a vždy se shodují svými tvary s popisovanou normou. Jedná se o deklinační typy a-kmeny a i-kmeny. I-kmenová deklinace má v textu zastoupenou i deklinaci rodu mužského. Tento typ deklinace zcela zanikl a jediným pozůstatkem je substantivum *lidé*, které si dochovalo v nominativu plurálu koncovku *-é*, která je charakteristická právě pro mužské i-kmeny.

Nejméně zastoupeny jsou v textu deklinace u-kmenová a ѣja-kmenová. U-kmen je zaniklou skupinou, která je doložena jediným substantivem. Některé tvary slova *syn* vyskytující se v textu jsou tvary o-kmenové, naopak některé tvary u-kmenové byly tak silné, že se zachovaly a některá substantiva typu o-kmenového je přejala. Substantiva *bratřie* a *kněžie* přítomna v textu patří do uzavřené skupiny kolektiv a tvary mají dle popisované normy.

U skupiny ъjo-kmenové vidíme kolísání tvarů. Dokládá vývoj hláskové změny *ie > í*. V textu jsou doložena slova, která se vyskytují v tomtéž pádě ve tvaru se zakončením *-ie*, ale zároveň také s koncovkou *-í*. Zvláštním tvarem této deklinace je nominativ singuláru. Slovo *čtenie* má v tomto pádě opakovaně koncovku *-ie*, která je ve shodě s popisovanou normou, ovšem je v textu přítomen i tvar s koncovkou *-é*. Takovéto zakončení není v žádné historické mluvnici doloženo. V tomto případě se může jednat pouze o písarskou chybu. Ve tvaru dativu singuláru se v textu vyskytuje koncovka *-ie*, která také není v žádné historické mluvnici doložena.

Další zajímavostí, která mě v textu překvapila, byl tvar nominativu plurálu maskulina neživotného o-kmenové deklinace. V textu se vyskytuje jednou koncovka *-y*, která je podle Historické mluvnice češtiny přejata z akuzativu plurálu, ovšem doklady sahají do doby přelomu 16. a 17. století. Podle mého názoru je však nejdůležitější tvar dativ singuláru maskulin životných u deklinace o-kmenové. V textu je u 5 substantiv koncovka *-u* a ani jednou není doloženo zakončení *-ovi*, které je pro tento pád často užívané. Přednost *-u* před *-ovi* v dativu singuláru maskulin životných je jeden ze znaků jihozápadočeského nářečí.

Provedenou analýzou jsem nepotvrdila hypotézu, že se nářeční prvky do literárního jazyka nepromítají. Jazyk se v drtivé většině shoduje s popisovanou normou staročeského jazyka. Je zřejmé, že pro potvrzení či vyvrácení předpokladu o vlivu nářečních prvků na literární jazyk 15. století je třeba analyzovat mnohem rozsáhlejší materiál.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

Literatura:

BĚLIČ, Jaromír. Jihozápadočeská podskupina. In *Nástin české dialektologie*. 1. vyd. PRAHA: Státní pedagogické nakladatelství. 1972. Kapitola 3.1.3, s. 224-230.

BOUBÍN, Jaroslav; ZACHOVÁ, Jana. *Žaloby katolíků na mistra Jana z Rokycan*. ROKYCANY. Státní okresní archiv Rokycany. 1997. 79s.

HRUBÝ, Hynek. *České Postilly*. PRAHA. Nákladem Jubilejního fondu král. české společnosti nauk. 1901. 318s.

KOZÁK, Martin. *Mistr Jan Rokycana*. ROKYCANY. Na vlastní náklady Jos. B. Zápotočný. 1898. 25s.

LAMPRECHT, Arnošt; ŠLOSAR, Dušan; BAUER, Jaroslav. *Historická mluvnice češtiny*. 1. vyd. PRAHA: Státní pedagogické nakladatelství. 1986. 423s.

MAREŠOVÁ, Hana. *Základy historické mluvnice češtiny*. 1. vyd. OLOMOUC: Univerzita Palackého. 2008. 129s.

TRÁVNÍČEK, František. *Historická mluvnice československá. Svazek 2*. PRAHA: Melantrich a.s. 1937. 446s.

VÁŽNÝ, Václav. *Historická mluvnice česká. Tvarosloví*. 1. vyd. PRAHA: Státní pedagogické nakladatelství. 1964. 199s.

Internetové zdroje:

GELBIČ, M.; SABOLČÁK, T; MOTYČKA, J. *Rokycana Jan* [online]. 1998-2012. [cit. 7.3.2012]. Dostupné z: <<http://www.husitstvi.cz/ro32.php>>.

PŘÍLOHY

Tabulka č.1

VÝVOJ JMENNÝCH DEKLINAČNÍCH TYPŮ							
	výchozí (ie.) stav	uplatnění gramatického rodu	působení psl. kmenotvorného -j-	pračeské rozdělení	uplatnění principu životnosti	novočeské typy	
vokálníké kmeny	o-kmeny	o-kmeny m.	o-kmeny m. — <i>chlap</i>	—	—	pán hrad	
			jo-kmeny m. — <i>oráč</i> <i>r'ebř'l</i>				muž stroj
		o-kmeny n.	o-kmeny n. — <i>město</i>	—	—	město	
			jo-kmeny n. — <i>mor'e</i> <i>znamenie</i>	—	—	moře stavení	
		u-kmeny	u-kmeny m.	u-kmeny — <i>syn</i>	—	—	—
				ju-kmeny — <i>—</i>	—	—	—
	u-kmeny n. — <i>—</i>	—	—	—	—		
	a-kmeny	a-kmeny	a-kmeny — <i>žena</i>	—	—	žena předseda	
			ja-kmeny — <i>duša</i> <i>laní</i>	—	—	nůše soudce píseň	
	i-kmeny	i-kmeny f.	i-kmeny f. — <i>kost</i>	—	—	kost	
i-kmeny m. — <i>gost</i>			—	—	—		
ū-kmeny	ū-kmeny	w-kmeny — <i>svekrv</i>	—	—	—		
konsonantické kmeny	n-kmeny	n-kmeny m. — <i>kámen</i>	—	—	—		
		n-kmeny n. — <i>rdmã</i>	—	—	—		
	nt-kmeny	nt-kmeny — <i>kur'ã</i>	—	—	kuře		
	s-kmeny	s-kmeny — <i>nebe</i>	—	—	—		
	r-kmeny	r-kmeny — <i>mãti</i>	—	—	—		
	t-kmeny	t-kmeny — <i>loket</i>	—	—	—		

SEZNAM SLOV (strana/řádka)

- andělé* 152/111
apoštolé 157/181
- babky* 150/88
babo 147/47
bázní 151/97
Boha 147/40, 148/53,65, 150/86, 153/116,
157/184, 163/278
Bohem 150/83
Bohu 146/31, 153/120, 161/240, 161/244,
162/273, 164/283
bolest 162/256
Bože 148/58,62, 160/229, 163/266
božstvie 152/108,109,114
bratřie 148/51
Buoh 147/45, 149/75, 150/83,
152/101,104,106,114, 153/121, 158/190,
160/222, 161/242, 163/267, 165/309
- cierkvi* 149/72
cizoložstva 158/203, 160/231
cti 160/232
- čas* 146/18
čert 164/295
čertu 164/294
čistotě 163/267
čistotu 164/285
člověče 154/139
člověčenství 153/118
člověčenstvie 152/108
člověka 147/42, 148/51, 154/135
- člověku* 147/46
čtenie 152/102, 161/233,245, 162/259,
163/269,272, 164/287,297
čteňé 155/151
čtvrtek 157/181
- dar* 163/267
daruov 154/131, 155/147
dcera 146/25, 162/260
dcerau 147/48
den 149/71, 156/176, 164/294
děťátkem 152/105
dietě 164/297
dietěti 152/113
dievka 152/104
dítě 146/36, 165/303
dívání 152/102
dne 146/31, 163/273, 164/284
dnech 146/27, 162/261
dni 164/294
dobrodienie 148/56
dobrodienstvie 147/40, 149/69
dostatečnost 155/148
ducha 147/37
duchu 161/240,241
duše 150/77, 157/186, 162/251,252
duši 146/23, 161/245,254
- hlíza* 151/96
hněvu 148/65
hod 151/96
hodina 164/282

hodinu 146/31, 163/277,280
hody 156/176
hovada 150/85
hrdlo 151/96
hriechóm 156/171
hriechové 160/230,231
hriechu 156/160, 160/218, 161/239
hriechuom 154/138
hriechy 154/143, 157/180, 158/201, 160/224,
161/237,238
hriešníci 159/208

chechty 163/275
chrámě 154/289
chrámu 146/30, 163/273,280
chuti 150/81,83
chvíli 151/90

jistotě 151/94
Ježíš 158/196, 160/223, 163/278,280
Ježíše 148/52, 160/230, 165/303
Ježíšem 163/281, 164/286
Ježíšovi 158/196
jména 153/116

kamením 160/219
karhany 164/294
kazatelé 158/199
kmetkové 150/88
kněz 158/200,204
kněze 159/217
knězi 161/236
kněžie 158/199, 159/206
konce 150/80
kostela 151/91, 164/291
kostele 151/89, 164/290

kostelu 150/88
kostkáři 158/88
král 147/48
království 150/85
královstvie 148/52,61
krčmách 164/294
krev 156/165,170, 157/182, 158/198,
159/215
Krista 148/52
Kristus 159/52
krve 158/192
krvi 154/135, 155/146
křesťané 147/39, 148/53, 153/124,127
kříže 153/123
křížem 161/247
kunšty 163/275
kusa 150/87

lakomci 159/207
lakomstvie 149/75
laupežem 153/120,121,122
lékařstvie 154/132, 155/147
let 146/28,29, 151/94, 162/261,269
lid 154/140, 160/223, 161/242, 165/304
lidé 148/55, 149/73, 150/82,88, 151/99,
154/133, 158/195,201, 161/234,239
lidem 158/201, 160/229
lidi 159/205
lidu 155/154
lichevníkóm 159/205

matce 146/20, 155/152
matka 146/18
mauku 161/248, 162/249,253
mauky 160/221, 162/255
meč 146/23, 161/245

města 146/35, 159/214
měšťáci 151/95
milost 147/37, 165/298
milosti 151/97, 153/129, 157/180,
165/299,305,309
milostí 154/132, 155/146
milování 149/74
modlitbami 146/30
mordéři 159/210, 160/220
mše 151/89
mučedníci 162/249,253
múdrosti 147/37, 165/298
muž 163/270
mužem 146/27, 162/261
mysl 149/67
myšlení 146/24

naději 155/148, 165/299
náboženstvie 148/63, 157/178,181
narozenie 147/44, 148/62
naučenie 160/219
navyklosti 156/175
nebe 162/258
nedostatkův 155/148
nedostatkuov 154/144
nedostatky 154/143
neduhom 154/132, 155/147
nešlechtnosti 160/231
noci 146/31, 163/273, 164/284

odpuštění 154/138, 156/170
Otci 153/120
Otče 149/66
ožralci 158/203

pád 146/21, 155/152,155,156,158, 156/165,
158/198
pádem 159/209
pádu 156/166,173, 158/195,199
Pán 147/50, 153/121, 158/190,196,198,
162/253,257, 163/277,280
Pána 146/32, 148/65, 157/187, 162/251
Pane 148/62
Pánem 163/281, 164/286
panenství 146/28
panenstvie 162/262
panici 163/264
panna 161/248
panně 161/246
panny 152/107, 162/251,262, 163/276
panoše 151/93
Pánu 146/31, 153/125
pány 151/93
péče 150/80
péči 165/300,301
pekla 150/87, 151/97, 156/164,172
pekle 159/210,211, 160/221
plnost 152/113, 154/131, 155/146
plnosti 153/129
poctivost 152/110
poctivosti 156/174
pokánie 161/234
pokladu 152/106
pokolení 146/26
pokolenie 162/260
pokoře 153/119,127
polepšení 151/98
pop 159/205
posel 158/200

poslové 158/199
poslu 160/222
posluom 159/208
postuov 161/239
posty 146/30, 163/272
pověst 159/217
poznánie 157/179,183,186
pravdě 161/240,241
pravdu 159/206
pravdy 153/129
proroctvie 161/246
proroky 152/109, 159/212
prorokyně 146/25, 162/260
přijímání 151/99
přijímanie 157/178,183,185, 158/191
příkázanie 155/158, 156/161,163, 158/197,
160/226
puost 161/238

radosti 154/138
rozpustilosti 157/177

řeči 157/177, 159/211, 160/225,230,
163/274
řečí 155/158, 156/162, 158/197, 160/218

saud 160/228
sbožie 149/75, 150/79
sebránie 149/67
skutciech 165/302,310
skutkuov 157/179
skutky 164/284
sladkosti 150/84
slávu 152/110
slepotu 157/180
slovo 158/200

služba 164/290
službě 164/293
služebníka 153/122
smiechy 163/275
smilníci 158/203
smilstva 160/231
smrti 151/97
spasenie 156/161
spojování 157/185
spoludědicové 148/52
srdce 149/67, 161/236
srdci 148/55
srdcí 146/24
stavu 162/263, 163/268
strach 152/100, 158/193
strany 148/61
studu 161/236
svátky 164/292
svátost 156/166,173,175
svátosti 158/191
světa 149/74
světem 150/88
Syn 161/247
syna 147/49, 148/59,60,62
synem 147/42,47,50, 148/51
synové 147/42, 148/51

školách 159/213

těla 151/94,99, 156/167, 157/189, 158/192,
162/252
těle 154/131,134,145, 162/254
tělem 157/186
tělo 156/165,169, 157/182, 158/198,
162/252, 164/291, 165/305,306
tělu 151/92, 153/115,136, 154/141, 165/307

tlamáním 149/66

tvář 152/110

života 160/228

životě 164/282

učedníci 157/187

uobyčeje 151/95, 154/141

uohněm 149/76

úžitku 147/44

vajmluvy 156/161

vánoce 149/70, 151/95, 165/305,306

vážnosti 154/142, 156/174

vdova 146/28, 163/269

vdovy 163/270,274

věc 147/49,50, 160/229

věci 146/34, 157/185, 161/241, 164/287,289

věky 164/282

vobětmi 163/273

vobieraní 150/82

vobyčeje 156/175

vochtábu 164/292,293

voko 150/87

vstání 146/21

vstánie 155/153,156, 160/223,227

vykaupenie 163/279

vykúpení 146/33

zákona 146/34, 164/288

závdavek 150/84

zbořiech 159/213

zbožím 150/77

zemi 159/215

zlosti 160/230

znamení 146/22

znamenie 151/98, 155/153,

161/233,234,235,238,243, 165/304,308

žádosti 165/307

RESUMÉ

The aim of the bachelor thesis is to find out if some elements of West Bohemian dialect were reflected in Jan Rokycana's work from the point of view of morphology. I was working specifically with a system of declension of nouns.

At first I briefly outlined Jan Rokycana's life and work. His work „Postila“ has been chosen for my analysis.

The theoretical part describes a norm of the Old Czech system of declension of nouns as it is described in historical handbooks.

The practical part describes particular forms of nouns chosen from particular part of „Postila“. Mostly I did not meet with any deviation which would have been beyond the described language norm. I found out some interesting forms, though.

In the particular part of „Postila“ which was analysed was documented only one element of West Bohemian dialect. Therefore I can not confirm my hypothesis that was that there were no elements of West Bohemian dialect in the literary language of 15th century within our territory. Jan Rokycana's literary language does not show more signs of West Bohemian dialect but the one element makes me think. What if I worked with much more nouns? Would more dialect elements be documented? Maybe.